

Tarp filosofijos ir asmeninės refleksijos

Viktorija Daujotytė-Pakerienė

Lietuvių literatūros katedra
Literatūros, kultūros ir vertimo tyrimų institutas
Vilniaus universitetas
El. paštas: viktorija.pakeriene@flf.vu.lt

Anotacija. Straipsnyje analizuojami Donato Saukos moksliniai ir eseistiniai tekstai, daugiausia dėmesio kreipiant į Nepriklausomybės metais parašytus darbus. Konstatuojama, kad tuo metu išryškėjo egzistenciškai aštrios *tarp* būsenos: tarp filosofijos ir asmeninės refleksijos, tarp polinkio į eseistiką ir akademinio rašymo. Aptariama Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros situacija, Donato Saukos vieta jos istorijoje. Ryškinamas akademinės ir mokslinės veiklos individualūs branduolys.

Esminiai žodžiai: filosofija, refleksija, individas, humanistika, lyrika, katedra, teorija, esė

Between Philosophy and Self-Reflection

Viktorija Daujotytė-Pakerienė

Department of Lithuanian Literature
Institute of Literature, Culture and Translation Research
Vilnius University
Email: viktorija.pakeriene@flf.vu.lt

Summary. The article aims at highlighting the uniqueness of thinking and academic activity of Donatas Sauka, who for many years was a professor at the Department of Lithuanian Literature of Vilnius University. The article reveals his scholarly ambitions – broad interests, good knowledge of classic Western literature, and an attempt to keep the achievements of natural sciences on the horizon of humanities. However, he harboured artistic and poetic inclinations in his nature; he has translated a number of classical texts required for his research. The philological interests of the professor were permeated by self-reflection. Comparative literature science was his field of research – even though his other interests also competed for his attention, he analysed methodological issues, different scopes of national literatures and paradoxes of literary analysis. He also raised an essential question for comparison – from what and how are clusters of literary identity formed; how they are related to the mental history and language of a nation; how creative incentives are formed and how they operate.

Keywords: philosophy; reflection; individual; humanities; lyrics; department; theory; essay

Gal ir iš tiesų – ši perskyra ir ši jungtis Donatui Saukai, kurio devyniasdešimtmetį minime, bus esminė. *Tarp* būsenos egzistencinis aštrumas. Iš jaunystės pajustas polinkis į filosofiją ir negalėjimas jam paklusti – kur ta filosofija pokario metais, o ir vėlesniais. Bet poreikis, kad ir atskirtas nuo pirminių filosofijos šaltinių, liko gyvas, suaktyvėjo pirmuo-

ju Nepriklausomybės dešimtmečiu. Atkakliai siekta kuo daugiau perskaityti ir į lietuvių kalbą verčiamų filosofinių veikalų, juos įsisavinti (tikrąja šio žodžio prasme) rašant apie juos (ir po keliasdešimt puslapių), aiškinantis, bendrinant. Bet jau nebeužbaigiant, grįžtant, pradedant iš naujo, tarsi genamam intelektualinio darbo aistros ir stabdomam nepasitenkinimo savimi, vis didėjančio savikritiškumo. Bet ir šioje prieštaroje slypėjo profesoriaus mąstymo gyvybingumas, siekimas bent iš dalies užpildyti tas tuštumas, kurių liko nelaisvame, nuo pirminių intelektualinių šaltinių atskirtame universiteto profesoriaus gyvenime. „Jeigu apie ką ir verta kalbėti, tai tik – apie ontologinę genealogiją“ (Sauka 2019, 1) – toks pamatinis paskutiniųjų gyvenimo metų principas, išryškėjęs, bet vėlgi ne visai atskleistas, galbūt dar nepasiekęs viešumos, likęs rankraščių aplankuose, kaip gal ir niekad neįvykdomas siekinys *užbaigti save* (Sauka 2019, 19). Ir tuo siekiniu savaip skleidėsi bendresnė universiteto profesoriaus drama. Lyg ir pasiekęs visa, ką buvo galima pasiekti tarybmečio aukštojo mokslo sistemoje, Sauka kaip retas kas labiau jautė tų pasiekimų trūkumus negu pakankumą. Intelektualinės, kūrybinės veiklos autoportrete, kurį jis bandė sukurti savo autobiografijoje, dvasinėje genealogijoje, žvelgiant atgal, ryškėjo ir asmeninės refleksijos trūkumas: „iš pašaknų buvo išnaikinamos asmeniškumo žymės“ (Sauka 2019, 2). Saukai buvo svarbus humanistikos mokslis, netgi toks, kuris suartina su gamtos mokslais, bet negalėjo išnykti ir asmuo, asmeniškumas, asmeninė refleksija. Ta dermė – sunkiai įvykdomas siekinys, bet jo persmelkti svarbiausi profesoriaus darbai.

Kaip galėtume paaiškinti ar bent pasiaiškinti *ontologinę genealogiją*, Saukos įvedintą į humanistinių prasmų apykaitą? Būtis, būties galimybė, esamybė žmonių kartai ar ir atskiram individui vienokiomis ar kitokiomis sąlygomis. Bent iš dalies Sauka buvo deterministas, jautė ir ant savo likimo nuleistą aplinkybių gaubtą. „Pradinė ir lemiamoji mano ir mūsų visų gyvenimo sąlyga buv baimė. Ir viskas, ką rašiau, ką rašau ir ką rašysiu, gimė iš gėdos dėl šios baimės. Mes – baimės augintiniai“ (Sauka 2019, 1). Suabsoliutinta. Išdidinta. Taip, baimė, ne tik ideologinio, politinio spaudimo. Ir baudžiamųjų represijų taip pat. Bet dvasinę nepriklausomybę bent iš dalies išlaikiusiems, o jiems neabejotinai priklausė ir Sauka, buvo būdingas ir priešinimasis, nepaklusimas, netgi moralinė drąsa. Saukos laikysena buvo ne tik atskirojo laikysena, ne tik individuali, bet ir individualistinė, užaštrinta net ir aprangos „kodu“. Nelaisvo gyvenimo sąlygomis individas, veikiantis pagal savo atskirus pasirinkimus, gal ir yra saugesnis.

Lietuvių literatūros katedra, dar profesoriaujant Vincui Mykolaičiui-Putinui ir vedėjaujant Meilei Lukšienei, ir griežtos ideologinės kontrolės sąlygomis bandė sukurti bendro kultūrinio veikimo principus. Deja, tas projektas, o kartu ir gabių žmonių (Meilės Lukšienės, Irenos Kostkevičiūtės, Vandos Zaborskaitės) mokslinis bei pedagoginis darbas buvo sužlugdytas. Sauka buvo ir liko šiam katedros branduoliui artimas ir ištikimas. Ištikimybė žmonėms jam buvo ir liko neatskirama nuo mokslinio, kultūrinio, pedagoginio nuoseklumo. Jaunesniems lituanistams, kurie augo ir brendo ne tik baimės, kontrolės atmosferoje, bet ir jausdami tokių asmenybių kaip Sauka atramas, atrodė, kad jis iš tiesų yra universitetinio, profesoriško rango. Profesorium (kurį laiką katedroje vieninteliu) tapo 1976 m., praėjus ketvertui metų po habilitacinio darbo gynimo 1972 m. monografijos *Tautosakos savitumas ir vertė* (1970) pagrindu.

Savikritiškumas, perdėta konfrontacijos ir su savim pastanga buvo apibendrinta, tapo ir profesoriaus mokslinės veiklos principu. Stiprino jo individualistinę laikyseną, gal ir galvojimą, kad humanistika laikosi ne kolektyviniu darbu, o atskirųjų pastangomis ir ambicijomis. Bet ir vėl gyvybinga prieštara: dirbęs vienas, atskirai, kaip retas kas rūpinosi kitų darbais, planais, institucijomis. Jam rūpėjo brėžti bendresnes mokslines humanistikos perspektyvas, atsiliepiančias į Vakarų mintį, į jos naujoves, bet ir neatplyšusias nuo tautos, valstybės, nuo švietimo rūpesčių, nuo mokyklos. Lietuvai grįžus į nepriklausomų valstybių eilę, Sauka persiėmė rūpesčiu, koku būdu Lietuva gali įveikti atotrūkį nuo Vakarų, kaip neužsidaryti provincialumo kiaute. Būtinai horizontų plėtimas, būtina kultūros, literatūros revizija. Kartu ir sąmonės revizija, be gailėsčio sau, be nuolaidų. Autobiografijos fragmentai, dabar sudarantys knygos *Apie laiką ir save* pagrindą, rašyti aštrios kritinės autorefleksijos atmosferoje. Dirbta keliomis kryptimis – gali būti, kad galvota ir apie XX a. filosofinės minties peržvalgas, gal ir šiame kelyje iš naujo susitikta su Johannu Wolfgangu Goethe, ne tik rašytoju, bet ir mąstytoju, mokslininku, gyvenimu ir veikla realizavusiu patį *faustiškumą* ir kaip dvasinę riziką ar net rizikas. Filosofija ir poezija – pagrindinė lektūra, nors domimasi ir populiariaja mokslo lektūra. Poezijos vertimai vien savo atsakomybe. Goethe, bet ir Vladas Šimkus, gal ir paskutinė jo poezijos knyga, pasidėta ant ligoninės spintelės. „Jos kartais keičiasi vietomis – / Poezija su tikrove“. Jauno poeto maksima, kurią kartojo jau senas literatūros profesorius: „Poezija! / Tu – arena, / Kurią pereiti tam pavyksta, / Kas eina aukščiausia briauna!“ („Poezija“; Šimkus 2009, 59). Taip, *briaunos* jausmas – ir laikysenose, ir moksliniuose pasirinkimuose, ir tyrimuose. Bet *lyginamasis literatūros mokslas*, kurio perspektyvą Donatas Sauka rinkosi savo didžiajai knygai *Fausto amžiaus epilogas*, nėra briauniška, nėra paranki asmeninei refleksijai, reikalauja daug sutelkto, kruopštaus ir nuobodaus darbo su tekstais, teorinių atramų, metodologinių pasirinkimų. Juk įžengiama į didelį, nemenkai ir įdirbtą lauką. Ne, akademinės komparatystikos rėmų Donatas Sauka nesilaiko, nors negalima būtų sakyti, kad jų nejaučia. Jam labiau rūpi kitas uždavinys – kiek atskiras individas, kiek atskira sąmonė gali būti išbandymo pasauline ar bent europine literatūra, jos klasika *arena*, kiek atskiram mažos tautos individui, pusę amžiaus atskirtam nuo tiesioginio dalyvavimo (ne tik buvimo) Vakarų kultūriniuose procesuose, įmanoma kultūrinė savivertė ir kaip lygiavertis dialogas. Kaip visavertiškai jaustis, skaitant ir analizuojant Goethe’ą, Arthurą Rimbaudą, Martiną Heideggerį. Ar be šito visavertiškumo įmanoma bent *fantazija* apie lyginamąjį literatūros mokslą?

* * *

Ambicingieji lietuvių humanistikos veikalai – Vytauto Kubiliaus *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* (1983) ir Saukos *Fausto amžiaus epilogas* (1998). Kubiliaus studiją Sauka itin vertino, matė tokio sunkaus darbo perspektyvą, buvo jį išbandęs. Universitete (maždaug nuo septinto dešimtmečio pradžios) skaitė lietuvių lyrikos specialųjį kursą, į Maironį žvelgdamas ir iš Goethe’o kūrybinių akiračių, tarp Mykolaičio-Putino atramų matydamas ir Charles’į Baudelaire’ą. Laiko tarpsnis tarp Kubiliaus ir

Saukos monografijų nedidelis, tačiau esmingai kitas. Laisvės, bet paradoksalios ir prieštaringos laisvės, kurią tokio tipo asmenybėms, koks buvo profesorius Sauka, išgyventi nebuvo lengva. Gal ir neįmanoma buvo susitaikyti, kad didelių pastangų gyvenimas liko be apčiuopiamų rezultatų. Ambicija įrodyti, kad ir *toks gyvenimas*, sugniaužtas, suvaržytas, atribotas nuo Europos intelektualinės gyvybės versmių, nesunaikino tų versmių dvasinio gyvybingumo, kad Fausto amžius, *faustiškoji kultūra* persmelkė ir nelaisvo laiko kūrybą ir jos apmąstymus. Tai buvo dvasinis galinėjimasis su savim, bandymas pasitikrinti „kiek iš tiesų esame normalūs, gyvi žmonės, panašūs į kitus, kiek apie savo būtį gebame spręsti ir ją analizuoti“, kiek sukauptoje savo ir skaitytų knygų patirtyje liko tikrumo, kad, nepaisant visko, buvome XX amžiaus piliečiai (Sauka 1998, 20). Uždarytos erdvės ir nelaisvo laiko žmonėms skaitymas buvo pagrindinė saviugdosa priemonė. Pirmą kartą taip aiškiai pasakyta, kad tiesa liko poezijoje, „labiau joje negu moksluose. Tikrai eilutės, kurias vienuoje sau prisimeni ir tyliai kartoji, plečia būties erdvę. Poezijos viršasmeniškumas, universalumas leidžia per ją ieškoti giluminio ryšio tarp tolimų pažinimo būdų“ (Sauka 1998, 21). Poezijos, ypač lyrikos pažinimas, buvo profesoriaus intelektualinio pasiryžimo imtis tokio faustiško užmojo darbo.

Praėjus dvidešimčiai metų nuo šios monografijos, nuo gana aukšto jos įvertinimo, atsidengia, geriau matyti jos pamatai, atramos. Ir plyšiai, kurių neišvengiamai liko ir kuriuos reikia pamatyti, aptarti. Sumanymą konsolidavo filosofija. Lyg ir nieko naujo – ieškoti atramų filosofijoje, minties sistemose. Pergalvoti tai, ką duoda filosofija, literatūros, ypač poezijos, požiūriu. Permaštyti Heideggerį: Saukai nepakako to, kas buvo atskleista, kad ir Arvydo Šliogerio; galima manyti, kad šliogeriškose Heideggerio atskleidose Saukai trūko poetinio matmens, svarbaus ir pačiam filosofui, arba tautos, jos kalbos, filosofinio filologizmo. Arba filologijos, glūdinčios filosofijoje, atsiskleidžiančios ir tais mąstymo pradmenimis, kurie prasiveria žodžio, kalbos duotybėmis. Heideggeris liko geriausiai pažintas, savarankiškiausiai permaštytas XX a. filosofas. Bet yra ir kita filosofinė atrama, mažiau pastebima – tai Oswaldas Spengleris, jo *Vakarų saulėlydis*. Gal ir ne tiesiogiai, bet tarsi pajustas iš Goethe's; ir gal ne iš *Fausto*, o iš „Marienbado elegijos“, paties išsiverstos dar prieš monografiją. Šiai elegijai monografijoje sutelktas atskiras, baigiamasis „Goethe's pasaulio“ skirsnis. Kas čia slypi? Asmeninių išgyvenimų, asmeninio likimo svertas, ilgai, per ilgai įvairiausių konvencijų užgožtas ir lietuvių poezijoje, ir bendresnėse humanistikos refleksijose. Saukos prigimtį veikė stiprus asmeninis pradai: ir pasirenkant jam artimesnius žmones, ir autorius, ir bandant išversti „Marienbado elegiją“, vėlyvąjį Goethe's kūrinių įeinantį į jo kūrybos centrą. Tiesiogiai neišsipildanti jausmą paversti kūrybiniu išsipildymu – elegija, į Europos poeziją įtekėjusia iš senosios Graikijos.

Kodėl Spengleris atrodo buvęs reikšminga, jei ir plačiau nereflektuota faustiškosios studijos atrama? Gal ir dėl Goethe's atskirai pabrėžto reikšmingumo, dėl jo epigrafo *Vakarų saulėlydžio* pradžioje: „Strömt Lebenslust aus allen Dingen...“ – „Gyvenimo geidimas veržias iš visų daiktų“... Dėl fantastiškai galingo spengleriškosios minties polėkio – to *sunkumo*, kurio ir pats Sauka ilgėjosi. Amžinas formavimasis ir amžinas persiformavimas. Gamtos ir istorijos paralelės ir prieštaros. Bandymas numatyti ateitį:

Dabartinė epocha – tai civilizacijos, o ne kultūros laikotarpis. Todėl nemaža dalis gyvenimo turinių atkrita kaip negalimi. Niekas nedraudžia to apgailėti ir tą gailę išreikšti pesimistine filosofija ir lyrika – ateityje taip ir bus, – bet pakeisti tuo nieko nepakeisi. (Spengler 2018 1, 68)

Galėjo sutikti su Spengleriu, kad tikras gilinimasis į istoriją yra ir tikra filosofija, bendrojo sąryšingumo jutimas. Bet svarbiausia galėjo būti ši atraminė Spenglerio „Pratarmės“ mintis: „Iš Goethe’s esu perėmęs metodą, iš Nietzsche’s – keliamus klausimus [...]“ (Spengler 2018 1, 9). Nietzsche (nuo Jurgio Baltrušaičio) lietuvių poezijai yra daręs įtaką tiesiogiai – ne tik tekstais, bet ir kultūros figūros veikimo būdu. Sauka cituoja savo paties vertimą (*Vakarų saulėlydis* skaitytas vokiečių kalba): „Iš Goethe’s aš skolinuosi metodą, iš Nietzsche’s klausimų kėlimą“ (Sauka 1998, 444). Apie Nietzsche’ą – netikėtai ir ekspresyviai: „Tai juk lyrikas, ekscentrikas lyrikas“; analitiškai tiriantis žvilgsnis neatplėšiamas nuo sintetinančios meninės pagavos“ (Sauka 1998, 430). Savęs atpažinimas, pasirėmimas savim (ir savim) – gilinimasis į lyriką ir analitiniams veiksams atveria šią galimybę. Spenglerio mintis, kad menas yra organiškas, o ne sistemiškas, menas pirminis fenomenas, menas turi likimą. Skaidoma tik tai, kas sistemiška, tik sąvokos apibūdinamos sąvokomis, kiekvienoje kalboje slypi perspėjimas neskaidyti, nesisteminti to, kas priklauso sielos sričiai, moralinis imperatyvas yra faustiškas ir tik faustiškas. Kai ištariama, kad metodas perimtas iš Goethe’s, natūralu prieiti prie minties: „Kritiniai – „skaidomieji“ – metodai tinka tik pasauliui kaip gamtai“ (Sauka 1998, 444). Spenglerio *Vakarų saulėlydį* persmelkia sielos, vidujiškumo problemos. Heideggeris lieka išoriškesnis, kalbiškesnis. Spengleris labiau kreipia į meno, kultūros ir kaip istorijos svarstymus.

Fausto amžiaus epilogą akstinas, monografijos gimimas mintyse (labiausiai vaikštant) buvo ir atsakymo į moralinius paklausimus: kur, išoriškai atgavusi Nepriklausomybę, yra Lietuva, kokia jos kultūrinė tapatybė, kuo ji gali pasiremti, ieškojimas. Kuo jis pats, nepaisant stabdžių ir trikdžių, ilgametis filologijos profesorius, autoritetas, gali patvirtinti save kitiems, o labiausiai save sau, kad gyvenimas, atskirasis žmogaus gyvenimas, ribotas ir apribotas sąlygų ir aplinkybių, nepraėjo veltui, kad juo galima pasiremti. Tarsi genamas neramybės, dar 1990 m. rudenį sugebėjo išleisti mažo formato esė (iš popieriaus atraižų) *Noriu suprasti*. Pradžia – „Melancholiška kultūros refleksija“. Melancholiška neišvengiamai ir neatskiriamai yra ir asmeniška. Melancholija gramzdina gilyn, kur žmogus susitinka su savim, kur tik vidinės kalbos būdu ir teegzistuoja kitaip neapčiuopiamas dvasinis aš (siela). *Noriu suprasti* įbrėžė išlaisvintą svarstymų, abejonių, vertinimų liniją – reflektyviosios esė taką, lietuvių humanistikoje dar tokį neryškų.

Kaip nebuvo būdinga nei ankstesnio, nei jau naujojo (po Nepriklausomybės) laiko filologijos monografijoms, pabrėžtinai akademiškoms, ir *Fausto amžiaus epilogą* įvade liko asmeninių refleksijų, kreipusių esė linkme:

Šita knyga radosi iš chaoso. Kaip ir viskas šiame pasaulyje. Paskaitų komplektą per kelis darbo dešimtmečius prikrauta stalčiai, išrašų iš literatūros mokslo, estetikos, filosofijos, kultūros teorijos ir istorijos pririnkta kaupai sąsiuvinių ir aplankų. Nuolat atnaujinama knygų draugija kelis dešimtmečius buvo vienintelis įmanomas pakaitalas laisvam intelektualiniam bendravimui, idėjų, kūrybinių sumanymų brandinimui [...]. (Sauka 1998, 20)

Knygos civilizacijos žmogus, tokio rango gal vienas paskutinių mūsų kultūroje. Lietuviškoji knygos civilizacija, kurią įprasmina tik *aistra skaityti*, prasidėjo bent viena karta anksčiau, iš esmės žemininkų patirtyse; broliai Mekai iš Europos į Ameriką kraustėsi su knygų ryšuliais, nieko daugiau kaip ir neturėjo. Iš Europos reikėjo išsivežti kultūros. Sauka buvo aistringiausias skaitytojas, jei tokį įmanoma įsivaizduoti tarp profesūros. Nuo romano iki studijos apie fiziką ar matematiką. Filosofija tame pačiame laiko rate, kuris buvo skiriamas ir poezijai. Filosofija buvo ir vėlyvosios intelektualinės pasijos atrama. Pastabų, minčių filosofijos temomis, kaip liudija Saulė Matulevičienė, likę ir profesoriaus archyve. Bet gali būti, kad ir filosofijoje labiau ieškota rakto, būdo, kaip motyvuoti europinių (arba universaliųjų) klausimų kėlimą savajai kultūrai? Kaip išsivaduoti iš istorijos nuskriaustos tautos kompleksų? Šimtmečiai be valstybinės būties, be iš jos išskylančių ir jai priklausančių atributų, be laisvo kalbos ir kultūros vystymosi. Laikas, per kurį Europa, nors ir naikinama savo pačios sukeltų pasaulinių karų, nuėjo toli. Skirtingų greičių Europa nebuvo ir nėra tik metafora. Skriaudos (ir tautinės, ir valstybinės, ir asmeninės) didina uždarumą, žvelgimą į pasaulį iš padilbų. Kas uždara, tas kitiems sunkiau suprantama. Taip, turime daug gilios ir mums tarsi ir per didelės istorijos, bet kritikos sau pačiai stokojanti tauta ima grimsti miglotame istorizme, maišomame su mitais, nekritiškai suvoktais istoriniais pasakojimais. Lietuvių kultūros gilesnė integracija į Vakarų kultūrą buvo laisvesnių protų siekinys ir tarybiniais metais. Minėčiau čia profesorę Galiną Baužytę-Čepinskiene, puikių akademinų kursų apie XX a. Vakarų literatūrą autorę, vertėją; vienmetė su Sauka, ji buvo jam lygi pokalbininkė ir polemistė. Algirdo Juliaus Greimo raginimas kelti savajai kultūrai ir europinius klausimus šiems laisviems protams nebuvo nei naujas, nei netikėtas. Saukai atrodė svarbu neprarasti ir to intelektualinio įdirbio, kuris leido pasiekti rusų klasikos gelmes ir įsiskverbti į XX amžių, alsuojantį ir asmenine tragika. Bandant aprėpti Rainerį Marią Rilke'ę, suvoktą ir kaip Goethe's mokinį, reikėjo liestis ir prie Marinos Cvetajevės, ir prie Boriso Pasternako, geriau, beje, ir pažįstamų. Bet ne tik dėl šių priežasčių, bet ir dėl savaiminio reikšmingumo. *Daktaras Živaga* suvoktas kaip „nepaprasta, gal net geniali knyga“ (Sauka 1998, 287). Suvokimo akiračiuose lieka Rilke's *Maltės Lauridso Brigės užrašai*, bet įvertinimas iškyla iš paties Pasternako romano savitumo. Tai ir yra pats klausimo aštrigalis – „kokį pagrindą ir prasmę turi skirtingų kultūrų lyginimai“, ar jie ir leidžia pretenduoti į europines problemas (Sauka 1998, 11). Pats savaimė lyginimas nieko neduoda; iš tiesų lyginti galima bet ką su bet kuo. Vienintelė teisinga gairė, – mano Sauka, – tai tas pats principas, kuris veikia ir žmonių santykiuose: *atsispindėjimas kitame*, savęs suvokimas iš kito; „*savę kitame pažindami, mes tampame žmonėmis, eventualiai – pasaulio piliečiais*“ (Sauka 1998, 11). Ir šiame profesoriaus tiesiamame kelyje iškyla ta pati problema: „konfrontacija su savimi“. Ar tikrai tikresnį santykį su *kitu* ir *kitais* mes pasiekiame tik „konfrontuodami su savimi“: ar ta konfrontacija laisva, ar veikia kaip laisvas savikritiškumas, ar kyla iš mus išbandančio, prisitaikyti reikalaujančio pasaulio, nors jis pats, anot profesoriaus, „neįsipareigoja būti talpesnis Lietuvai“ (Sauka 1998, 11). Šiuo apmąstymų keliu buvo galima eiti toliau. Bet D. Sauka, kaip jam būdinga, mąsto šuoliais, pereina į mokslinių metodų humanitariniuose tyrimuose svarstymą, teigia, kad perspektyva – bendras

humanitarų ir technokratų susikalbėjimo kodas. Bet jo formavimosi galimybės plačiau nesvarstomos. Visgi sustojama prie esminio dalyko, atsiliepsiančio ir Goethe's analizėse. Humanitariniuose tyrimuose nebėra problemos, „sutelkiančios mūsų kultūrinį Aš, o jis pats yra įsuktas į nepabaigiamų mentalinių operacijų grandinę. O kai mintis nebetenka problemiškumo, ji galbūt gali hipnotizuoti metodologiniais rafinuotumais, bet mes nebeįstengiamo sukontroliuoti, kad ji jau pereina į manipuliavimo lauką. Taip atsitinka kiekvienai madingai teorinei krypčiai“ (Sauka 1998, 15). Metodologinis rafinuotumas, kurį turėjome galimybių patirti ir su studentais šifruodami painiausius brūzgynus, – kur ta geniali mintis, o juk dažnai tik mintelė, paskandinta dideliame kalbinių manipuliacijų lauke. *Nuasmeninantis mąstymas* – taip Sauka įvardija grėsmę humanistikos autentiškumui. Ir klausimas, nedavęs ramybės jam pačiam iki gyvenimo pabaigos: kodėl esminius klausimus užslepia sąmonės gėlmėse, nebeįstengiamo jų balsu net sau formuluoti. Filosofija ir filosofai šiuolaikinėje civilizacijoje nebeužima realios vietos. Klasika jau atlikusi savo vaidmenį, tiesioginis jausmų auklėjimas netekęs prasmės. Vertinimo kriterijai išklabinami. Humanitarinės vertybės pritaikomos masiniam vartojimui. Kokia tad „fantazijos apie lyginamąjį literatūros mokslą“ prasmė? Ką ir su kuo lyginti? Dėl ko? Dėl konfrontacijos su savimi, kad „būtume talpesni pasauliui“, stebintis, kad pasaulis (arba tie, su kuriais bandome lygintis) būti talpesniais mums neįsipareigoja (Sauka 1998, 11).

Kas esame „mes“, ką reiškia „mums“, kaip turėtume laimėti pasaulio atidą sau? Skundai, kad esame istorijos nuskriausti, kad netekome to ir to, kad patyrėme tremtis, kalėjimus, nuvaymus nuo žemės, nebeatrodo veiksmingi. Visavertiškai bendrauti galima tik su visaverčiais. Užuojauta, pagalba padeda išgyventi, bet ne kūrybiškai gyventi. Saukos mąstyta šia linkme:

Kultūriniuose tautų santykiuose išskyla neperžengiami slenksčiai. Turtas ir skurdas jas griežtai vienas nuo kitų atiboja. Nuo istoriškai jaunų tautų negrįžtamai tolsta pasaulinės kultūros giluminiai sluoksniai. O ekonominio, technologinio persiorientavimo tempai ir naujos idėjų mados atbukina ir pačią nuskurdimo nuovoką: gilumų imama nepasigesti. (Sauka 1998, 19)

Viena gyvybingųjų D. Saukos minčių laikytina šita konstanta, vis labiau apimanti mūsų laiką: idėjų madoms greitai keičiantis, „gilumų imama nepasigesti“; vis mažiau ir jutimo, kad tų gilumų esama, kad esama tikrumo, autentiškumo. Patikimumo. Ištikimybės. Bet prie šitos ribos priėjus, vėl pasigirsta *konfrontacijos su savim* išlyga: „Pasaulio nepaprastas dosnumas atsiveria mums tada, kai, atsiliepdami į jį, mes konfrontuojame patys su savim“ (Sauka 1998, 19). Atrodo, kad ši konfrontacijos su savimi pastanga ir pačiam profesoriui, ir jo požiūriui į tai, ką jau tuomet bandė daryti jaunesnės humanitarų kartos, buvo virtusi savita dvasine savigrauža ir moraliniais priekaištais: ne tai, per siaurai, ne savikritiškai. „Reikalinga programa maximum“, – kas dar be Donato Saukos galėjo ištarti šią maksimą pirmaisiais nepriklausomo gyvenimo metais ir pakartoti *Fausto amžiaus epilogė*. Ir kas ta *programa maximum*? Tai „didelių kelionių maršrutai, vedantys į kultūros metropolijos centrus. Taip, tarkime: į Goetę“ (Sauka 1998, 19). Ir jis pats imasi *programą maximum* vykdyti, bandydamas tiesti tuos didelių kelionių maršrutus. Pripažinkime, kad sėkmingai. Bent iš dalies ir todėl, kad tie maršrutai sutapo

su jo paties intelektualine autobiografija kaip pagrindinių interesų ratu. Kam iš mūsų pasisektų į gyvenimą vainikuojančios monografijos pamatus sukloti kelis dešimtmečius skaityto akademinio lyrikos kurso akmenis ir tais pačiais akmenimis grįsti numatomą perspektyvą, jei net kaip fantaziją. Bet trajektorijos kryptis ta pati: nuo aukštumų, nuo kultūros metropolijos centrų į žemumas, į pakraščius: nuo Goethe's, į Maironį, baltą Goethe's šešėlį matant ir intelektualiojoje lietuvių prozoje. O jei mums Maironis – aukštuma, metropolija, centras? Kaip derinti šiuos lygmenis?

Ar šiandien, bandydami formuoti lietuvių humanistikos programą (jei ne *maximum*, tai bent *minimum*), galėtume pasiremti Sauka ir tarti, kad tai maršrutai, vedantys į kultūros metropolijos centrus? Turbūt, kad ne, pirmiausia abejodami tų centrų nepajudinamumu. O dar labiau ta beveik bauginančia (nuo sovietinių laikų) išvestine linija – iš didelio taško į mažesnius. Į lietuvių literatūrą iš Levo Tolstojaus, iš Maksimo Gorkio, iš Vladimiro Majakovskio. Yra daug centrų, skirtingai matomų ir suvokiamų; centrus, didesnius ir mažesnius, jungia jų *centriškumas*, gebėjimas kuriuo nors būdu telkti, ryškinti, kuria nors linkme kreipti. Centras – tai telkinys, galimybė pamatyti, išgirsti, suvokti – *tai yra*. Tie, kurie, Saucos nuomone, turėtų labiau *konfrontuoti su savimi*, taip pat turi savo *centrus*, savo centrines figūras. Žemaitė, – sako Sauka. Bet didžiojoje monografijoje lyg apeitas Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, gal ir svarbiausias Fausto amžiaus epilogo Lietuvoje veikėjas. Tik labai tiksliai pastebėtas Johannes Bobrowskio *Lietuviškųjų fortepijonų* epizodas: Čiurlionio paveikslai, šviesos atspindžiai, srūvantys į senos moters fotografiją, akys, kurios „ištyrė viską, ką buvo galima iširti“. „Tai – Žemaitė, nors ji ir neįvardinta, – šios žemės vargus ir išmintį į save susėmusi“ (Sauka 1998, 148). Bet monografija *Žemaitės stebuklas* (1988) jau parašyta, sutvirtinta ir įtvirtinta ta lietuviškoji *savastis*, kurią savin ir savon kūrybon suėmė Žemaitė. Savasties centriškumas.

1999 m. rudenį (prieš metus puošniai, reprezentatyviai „Tyto albos“ išleistas *Fausto amžiaus epilogas*) Saukai suėjo 70 metų. Žinojo, kad ir Lietuvių literatūros katedra, ir lituanistų bendruomenė rengiasi šią sukaktį paminėti. Pats ėmėsi iniciatyvos. Menininkų rūmuose rengiamam vakarui (1999 m. spalio 9 d.) pasiūlė temą („Faustiškoji literatūros priedermė“), pasikvietė pokalbio dalyvius (Viktorija Daujotytė, Kęstutis Nastopka, Marijus Šidlauskas), pateikė pokalbio gaires:

1. Skirtingi literatūrų masteliai.
2. Literatūros vertinimo paradoksai.
3. „Sena išmintis“ kasdien atsinaujinančiame pasaulyje.
4. Pusšimtis metų atgal į intelektualinę staigmeną (Alfonso Nykos-Niliūno *Dienoraščio fragmentai*).

Formuluotės, rodančios, kad faustiškosios temos neatrodė išsemtos, liko akstinių prie jų grįžti. Būtina persvarstyti lituanocentrinės strategijos nuopelnus ir nuostolius, atkreipiant dėmesį į istorinio reikšmingumo ir estetiškos vertės santykių neatitiktis. Netikėta formuluotė-klausimas, ir niekam iš vakaro dalyvių nepasisėkė į jį atsakyti: „Žemaitė – kaip kultūros raidos atskaitos taškas. Ar Žemaitės vertė – kalba ir tik kalba?“ „Literatūros vertinimo paradoksuose“ klimpome į klasikos supratimą. Hansas-Georgas Gaddameris (*Tiesa ir metodas*) tebebuvo naujiena, kritiškai neįvertinta. „Sena išmintis“

turėjo gražinti prie Goethe's, prie jo fundamentalios reikšmės literatūrai. Bet ar kultūros procesuose išlieka nepajudinamų fundamentų, ar kinta tik suvokimai, interpretacijos? Nykos-Niliūno *Dienoraščio fragmentai*, kaip intelektualinė staigmena, Saukos galbūt buvo suvokti ir kaip jo pamatinių tezių patvirtinimas: europinė klasika gyva aktyviojoje jauno žmogaus atmintyje, įeina į dvasinį turinį, sąveikauja su savosios kultūros patyrimais. Nyką-Niliūną išskyrė kaip nepraradusį ir visą gyvenimą aktyviusį savo asmeninį ryšį su Vakarų kultūra. Natūraliai, be labiau pastebimos asmeninės konfrontacijos.

Ar galima prielaida, kad po *Fausto amžiaus epilogo* Sauka pradėjo justti lyg kokią bendresnio savasties akcento trūkumą, lyg būtų nutolęs nuo kelio, bręžto *Tautosakos savitumo ir vertės* trajektorijų, dariusių įtaką jaunesnėms nelaisvo laiko lietuvių humanitarų kartoms. Grįžimo judesys, organiškas ir tarsi likusius tarpus užpildantis – tai *Lietuvių tautosaka* (2007), antras pataisytas ir papildytas leidimas, kurio esminė projekcija išvelgiama skyriuje „Tautosaka – argumentas tautos istorinei idėjai“, kuriame ieškoma ir didesnio pasitikėjimo savimi argumentų. Ne praeities idėjų reanimacija, „o giliai suvoktas nerimas, kaip praeityje rasti tai, kas suteiktų prasmę tautos dabartinei būčiai“ (Sauka 2007, 428). Vadinas, ne tik konfrontuoti su savimi, bet ir ieškoti savivertės argumentų. *Fausto amžiaus epilogas* kreipia ir į kitus Donato Saukos darbus, nes tik jų visuma leidžia suvokti, kas profesoriaus padaryta.

Tad turime grįžti ir prie „fantazijos apie lyginamąjį literatūros mokslą“, svarstyti, kokie galėtų būti mūsų atsakymai, kiek juose turi likti fantazijos, kiek blaivinančio realizmo. Atskirų tekstų ir didesnių masyvų lyginimo patirtis sukaupta tautosakos tyrimų. Saukos itin gerai vertinta Kazio Grigo monografija *Lietuvių patarlės. Lyginamasis tyrinėjimas* (1976). Etninis fenomenas, bet ir tarptautinis folkloro pobūdis. Lietuvių smulkioji tautosaka gana lygiavertiškai dalyvauja taikomojoje išmintyje. Vos ne visoms brolių Grimų paskelbtoms vokiečių pasakoms įdėmūs tyrėjai surado atitikmenų įvairiausiose tautose ir kalbose. Tarptautiniai pasakų siužetų katalogai. Ir dainose randama daug panašių motyvų. Folkloras – dvasinė kultūros forma, sulydanti tarptautinius ir tautinius pradus. Ir šios dvasinės formos susidarymo procesuose svarbesni yra bendrieji ir bendrinantys mentaliniai procesai. Taip, lyg ir teisinga teigti, kad žymieji XX a. rusų literatūros kūrėjai (Ana Achmatova, Marina Cvetajeva, Borisas Pasternakas, Osipas Mandelštamas) liko aklinai izoliuoti nuo XX a. Vakarų kultūros (Sauka 1998, 286). Bet juk ir kitaip ar galima galvoti, kad visai izoliuotas Pasternakas, verčiantis *Faustą*, kad izoliuotas Mandelštamas, pasinėręs į Dante'ę. Ir gniuždoma, ir slopinama kūrybos galia išlieka. Sauka negalėjo apeiti Pasternako *Daktaro Živagos*, tragiškojo faustiškosios dvasios likimo. Ir yra į jį atskirai įtraukiamas, koks nors lyginimas pasitraukia į nuošalę. „Poezijos aiškinimo negali būti, gali būti tik jos kūrimas. Poezija tokioj knygoj turi paveikti tiesiog betarpiškai, neužmirštamai“ (Sauka 1998, 287). Tai ne ta objektyvizuota kalba, kurios reikia lyginimui, kad ir su Rilke's *Maltės Lauridso Brigės užrašais*. Prieštara, išskylanti pačioje kalboje; kaip lyginant, aiškinant neprarasti to, ką lyginame, – tos nuostabos, to įtraukimo, to neužmirštamumo.

Galvodami apie savąją literatūrą, dažnai negalime išvengti įtakos, poveikio sąvokų. Ir neturime vengti. Bet atrodo, kad ir čia praleidžiame kažką svarbesnio, ką galbūt galėtume apibūdinti kaip atskiros kultūros savasties branduolius, susidarancius ir savaime, jų

būtinumą ir pakankumą. Tiek kalbantiems savo kalba ta kalba iš esmės yra pakankama, tiek iš esmės pakankama yra ir savoji kultūra, literatūra, jei tik jausime, kad visa, kas atrodo atskira, yra neatskiriama didžiojo žmonijos kontinuumo dalis. Tai, žinoma, neatleidžia nuo būtinumo savastį mąstyti ir jausti kontinuumu. Bet ir savosios kultūros matymas kiek įmanoma didesniuose kontekstuose susijęs su savasties mąstymu ir matymu.

Iš ko ir kaip susidaro savasties branduoliai, teikiantys literatūros pakankumą, moralinį pasitenkinimą, estetinį džiaugsmą? Pabandykime pažvelgti, kada, kaip, iš ko mūsų literatūroje susidaro atskiro žmogaus likimo laukas, ne kaip svarstymai, įsipareigojimai, bet kaip *gyvas gyvenimas*, jo estetinis alsavimas, jo likimiškumas. Suprantama, kad tokiam gyvo alsavimui gyvame atskleisti reikia romano. Igno Šeinaus *Kuprelis*, jei ir pirmoji jo redakcija (1910–1911), jau turi likimo branduolį, artimą Knuto Hamsuno likiminiams kūriniams. *Kuprelį* tik geras dešimtmetis teskiria nuo *Viktorijos* (1898; vertimas į lietuvių kalbą 1922). Skandinavija – Šiaurės Europa – kaip mūsų mentalitetui artima dvasinė erdvė, atrodo, yra suvokta; ji turėtų ryškinti ir kultūros policentriškumą, kiek įmanoma vengiant kultūros metropolijos sąvokos.

Sekdami faustiškojo kūrybingumo, poeto tapimo ir likimo branduolio susidarymo galimybes, pirmiausia galėtume sustoti prie Antano Baranausko, jo *Anykščių šilelį* bandydami perskaityti ir kaip poemą apie poeto likimą. Nors „Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva“ gal ir labiau tiesiogiai (pačia *Giesminyko* sąvoka) sietusi su poeto tema, bet šiam kūriniiui stinga branduolio energijos. Vinco Mykolaičio-Putino *Altorių šešėly* yra poeto romanas, poeto tapimas, poeto būties prieštaros įprasminamos pakankamu estetiniu lygiu; poeto ir poezijos temos europinėse reprezentacijose šie kūriniai yra pajėgūs dalyvauti. Antano Vaičiulaičio *Valentina* (1936) yra ryškus lemtingos meilės romanas. Toks romanas yra būtinas kiekvienai literatūrai; jis leidžia žmogui pasitikrinti savo jausmus, emocinių reakcijų galimybes.

Tarybmečio tyrinėjimuose išskyla galimybė aiškiau matyti tuos mentalinės raiškos praradimus, kurie įvyko, bet kuriuos buvo bandoma atkurti, bandant lyg signalizuoti apie prieškarinio literatūrą. Šiuo požiūriu galima grįžti prie Jono Avyžiaus romano *Sodybų tuštėjimo metas*, kur svarbios yra meilės, likimo, netgi poeto ir poezijos temos, bet jas sunku pakelti iki aukštesnio lygio, nors cituojamas ne tik Aistis, bet ir Dantė.

Donato Saukos *Fausto amžiaus epilogas* lieka reikšmingas ir tuo, kad atveria ir kitų perspektyvų, skatina permąstyti europinių horizontų svarbą atskiroms literatūroms, bet kartu gražina ir prie savasties klausimų, leidžia atidžiau pažvelgti ir į konfrontacijos su savimi problemą.

Literatūros sąrašas

- Sauka, Donatas. 1998. *Fausto amžiaus epilogas*. Vilnius: Tyto alba.
- Sauka, Donatas. 2007. *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Sauka, Donatas. 2019. *Apie laiką ir save*. Saulė Matulevičienė, red. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Spengler, Oswald. 2018. *Vakarų saulėlydis 1*. Vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Margi raštai.
- Šimkus, Vladas. 2009. *Po žeme ir dangum*. Sudarė Dalia Satkauskytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.